

83

3n-57

1463

0011

6 20 03

3-3
5-78

110

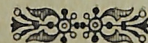
ՄԱՌԻՐՈՒՄ ԵՕԿԱՅԻ

ՈՒՐԱՑՈՂԸ

ԳՆՐՄ. ԹԱՐԳՄ.

Իսահակ Յարութիւնեան

(Արտատպած „ՂՈՒՄԱՅ“ հանդիսից)

ԹԻՔԼԻՈ

Տպարան Մ. Շարածէ եւ Ընկ., Նիկ. 21.

1900

83-3

Յո- 52

uy

ՄԱՌԻՐՈՒՄ ԵՕԿԱՅԻ

Ո Ւ Ր Ա Յ Ո Ղ Ը

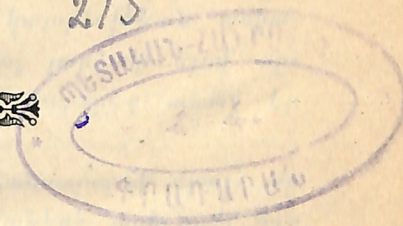
ԳԵՐՄ. ԹԱՐԳ.

Իսահակ Յարութեանց

1598
1001
8651
2

(Արտատպած „Ո Ւ Ր Ա Յ“ հանդիսից):

2/5

Թ Ի Ը Ի Ս

Տպարան Մ. Շարածէ եւ Ընկ., Նիկ. ՁԼ.

1900

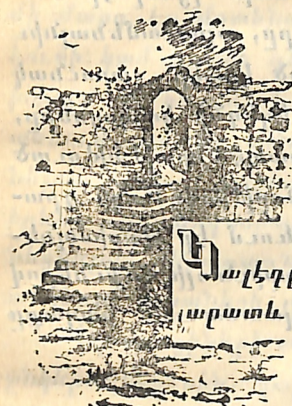
262

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 3-го Мая 1900 г.

ՈՒՐԱՅՈՂԸ

(ՄԱՌԻՐՈՒՄ ԵՕՎԱՅԻ)

Այլեզր, որ մարգարէի և իւր
յարատե յաղթութիւնների շնոր-
հիւ «Աստուծոյ սուր» հա-
մարձակ մականունն էր
ստացել, Հռովմէական կայսրութեան ասիա-
կան կալուածքների վրայ յարձակուելով՝ ար-
դէն հարիւր երեսուն ասպարէզ առաջ էր
գնացել։
Իւր յաղթական ճանապարհի վրայ, որ
ներկուած էր քրիստոնեաների արիւնով, Պա-
լէզը ստիպուեց կանգ առնել Դամասկոս քա-
ղաքի առաջ։ Այստեղի զօրաց հրամանատարն
էր արիասիրտ Թովմասը, Հերակլ կայսեր փե-

սան. այդ միջոցին քաղաքում ապրում էին քառասուն հազար քրիստոնեայ յոյներ:

Արդէն եօթը շաբաթ անցել էր, բայց Կալէդը գեռ չէր կարողացել Դամասկոսի պարիսպներին տիրել: Թովմասի ընկեցները ոչնչացրել էին նրա պաշարման աշտարակները և չնայելով, որ նա յաճախ լցնել էր տալիս պատնէշների ականները, այսուամենայնիւ յունաց կողմից արձակուած կրակը շարունակ լսւում էր յարգեայ և եղեգնի կապոցները, թէև ամեն մի կապոց նախապէս փաթաթուած էր լինում ուղտի թրջած մորթիով: Բացի դրանից՝ Թովմասը յաճախ երևում էր պարիսպներից դուրս և գիշերային արիւնալի կռիւներով ծանր կորուստներ էր պատճառում քաղաքը պաշարողներին:

* * *

Մի գիշեր արաբացի գիշերապահների մի խումբ, որ յաճախ թափառում էր պարիսպների շուրջը, մի պատնէշի յետևը գտաւ երկու թամբած և սանձած՝ հեծնելու պատրաստի ձիեր, առանց ձիաւորների: Այդ ձիերը հանգիստկանգնած էին միմեանց կողքի՝ չնմանուելով այն անտէր ձիերին, որոնք հէնց որ մե-

նակ են մնում, սկսում են սանձը բերանում արածել: Այս ձիերը պալատում էին մէկին:

Սարակինոսներն այդ ձիերը նկատեցին իբրև մի ցանկալի աւար և ուզում էին տիրանալ նրանց, բայց երկու կենդանիներն էլ ոչոքի մօտ չէին թողնում: Եթէ նրանց միայն մի մարդ էր մօտենում, աքացում էին, երկուսի կամ երեքի դէմ միասին էին կռւում՝ խփում ու կծում, իսկ եթէ շատերն էին մօտենում, նրանք շրջապատողների միջից անցնելով, աջ ու ձախ էին վազում և այսպիսով իրենց հալածող արաբացիներին օրինաւոր յոգնեցնելով՝ վերադառնում էին իրենց նախկին տեղերը, պատնէշի յետևը:

Արաբացիների առաջնորդը դառնալով իւր ընկերակիցներին, կարծիք յայտնեց, թէ այստեղ մի գաղտնիք պէտք է լինի և թէ այդ գաղտնիքն իմանալն երկու թամբած ձիերից աւելի մեծ արժէք կունենայ, ուստի պէտք է պարսպի յետևը թագնուած հսկել, մինչև որ գաղտնիքը բացուի:

Արաբացիները լուռ ու մունջ թագնուեցին ծառերի ու թփերի յետևը, փոսերի մէջ:

Երբ գերանդիագէն պահակն արևելեան հորիզօնից իջաւ, մի մարտկոցի աշտարակից յանկարծ հնչեց կարճ սլալոց, որից յետոյ ձիե-

րից մէկը թողեց իւր ընկերոջը և արշաւեց այդ մարտկոցի աշտարակի ուղղութեամբ:

Նոյն միջոցին սարակինոսները տեսան, որ մի մարդ աշտարակից պարանով իջնելով՝ հեծաւ ներքևում պատրաստի կանգնած ու իրեն սպասող ձին և կամաց դէպի պատնէշն արշաւեց:

Դեռ ձիաւորը չէր հասել պատնէշին, երբ երեք հարիւր ձողաչափ հեռաւորութեան վրայ գտնուող երկրորդ մարտկոցի աշտարակից հնչեց կրկնակի սուլոց, որից յետոյ երկրորդ ձին նոյնպէս թողեց իւր տեղը և մօտեցաւ երկրորդ աշտարակին:

Միայնակ ձիաւորն ուղիղ ճանապարհով արշաւեց դէպի պատնէշը:

Սարակինոսների առաջնորդը պատուիրեց իւր մարդկանցը հանգիստ մնալ, ասելով թէ, որովհետեւ երկրորդ աշտարակից իջնող մարդը նոյնպէս այստեղ կգայ, մենք երկու թուչունն էլ մի ցանցով կորսանք:

Բայց նախորդ ձիաւորը զգոյշ էր. նա հասնելով պատնէշին, առաջ սկսեց իւր շուրջը զննել, հետազօտեց ամեն մի փոս, ամեն մի անկիւն, որպէս զի տեսնէ, թէ արդեօք ոչ ոք չէ՞ թագնուած այդտեղ: Զին նրան տալիս էր թագնուած արաբացիների թագնուած տեղը: Բայց ուղիղ արաբացիների թագնուած տեղը: Նա վարժ ձիավար լինելով՝ հեշտու-

թեամբ կարող էր փախչել, որովհետեւ պարսպի դռուը շատ մօտ էր և անմտութիւն կլինէր, եթէ արաբացիները մինչև այնտեղ հաւածէին նրան: Բայց թէ ինչո՞ւ նա չփախաւ, ինչո՞ւ աւելի լաւ համարեց սուրը հանել և միայնակ թշնամու գնդի վրայ յարձակուել և առանց որ և է օգնութեան նրանց հարուածել—այս բոլորը նա ստիպուած կլինի շուտով խոստովանուել Կալէդին:

Անվահեր արիասրտութիւնը յաղթող չը հանդիսացաւ բազմութեան վրայ. երբ ֆանատիկոս արաբացի քաջամարտիկներից մէկը ջարդուած ընկած էր նրա ձիու պայտերի տակ, յանկարծ իր ձեռքի սուրը խրեց ձիու կողքը և ազնիւ կենդանին ընկնելով՝ իր տակը թողեց ձիաւորին:

Խորամանկութեամբ խաբուած ասպետը դեռ կուռում էր իր թշնամիների հետ, երբ արաբացիները խմբովին յարձակուելով նրա վրայ, զէնքերը խլեցին և գետին գլորեցին նրան:

Ասպետն իւր երկաթապատ աջով ջարդեց իրեն մօտեցողի երեսը և երկաթեայ սաղաւարտով փշրեց իրեն գետին գլորող արաբացու գանգը:

Հէնց այդ միջոցին հասաւ երկրորդ ձիաւորը: Յաղթուած հերոսը լսեց նրա ձիու

սլայտերի տրոփիւնը և մի վերջին յուսահատական ջանքով արաբացիների միջից բարձրացաւ և յունարէն լեզուով բարձր կանչեց. «Թոչունը բռնուած է»:

Այդ լսելուն պէս երկրորդ ձիաւորն արագ շրջեց իր ձիու գլուխը և փախաւ:

Բռնուած ասպետին շղթայեցին:

«Տեսնում ես», հեգնութեամբ ասաց նրան արաբացին. «միւս ձիաւորը ընկերդ երկչոտութեամբ դաւաճանեց քեզ»:

Ասպետը հառաչելով պատասխանեց. «ընկերս, միւս ասպետը, աղջիկ էր»:

* *

Կալանաւոր ասպետին տարան Կալէզի մօտ. նշանաւոր կալանաւորներին սովորաբար միշտ տանում էին սարակինոսների գլխաւորի մօտ՝ նրա հետ «չափուելու» համար, իսկ աննշանները «չափուվ» էին նրա զինուորների հետ:

Թէ ինչ էր նշանակում այս «չափուելը»՝ իսկոյն կիմանաք: Կալէզը ոչ մի կալանաւոր չէր պահում իւր մօտ, ոչ էլ փրկագին էր վերցնում նրանց համար, այլ թողնում էր իւր զինուորներին, այդ կալանաւորների ոյ-

ժերը փորձելու համար տեղի ունեցած ճակատամարտից յետոյ:

Եթէ կալանաւորը յաղթուում էր, Կալէզը հրամայում էր ազատ թողնել նրան, իւր զօրքերի շարքն էր դասում նրան և վարձ ու զէնք տալիս, իսկ յաղթող հանդիսացողներին հրամայում էր խմբովին մօտակայ գետափը տանել և չրանց արիւնը գետի մէջ թափելուց յետոյ, մարմիններն երեսանց գետնի մէջ թաղել, որովհետեւ Կալէզը զիւցազն մականունը ստանալիս Մահմեդին խոստումն էր արել՝ իւր յաղթական ճանապարհի վրայ գտնուող բոլոր գետերն անհաւատների արիւնով ներկել:

— «Դու քաջ մարդ ես, յոյն», ասաց Կալէզը կալանաւոր ասպետին. «իմ ասպետները վկայում են այդ, բայց այժմ ինձ հետ պետք է կռուես, կամենում ես»:

Կալէզը բարձրահասակ, զօրեղ, պնդակազմ և առիւծի ոյժ ունեցող մարդ էր, իսկ կալանաւորը կռուի մէջ նուազելով՝ միայն իւր ոյժերը կատարելապէս սպառելուց յետոյ էր միայն ընկճուել: Բայց այնուամենայնիւ պատասխանեց, որ ինքը պատրաստ է Կալէզի հետ կռուելու, որտեղ, երբ և ինչ զէնքով որ նա կամենայ:

«Յոյն ասպետ, այս կռուում կեանքի և մահուան խնդիր կորոշուի: Ո՛չ, աւելի ևս, յաւիտենական կեանքի և յաւիտենական մահուան: Ամենից սիրով ո՞ր գէնքովն ես կռուում, արդեօք նիզակո՞վ:»

— Սյո՛:

«Կամ գուցէ աւելի սիրով սրո՞վ կկռուես:»

— Սյո՛:

«Կամ գուցէ լախտո՞վ:»

— «Թէպէտ այդ ինձ համար մի փոքր անսովոր բան է, բայց այդ էլ ընդունում եմ»:

«Եթէ այդպէս է, մենք կը կռուենք ոչ սրով, ոչ նիզակով և ոչ էլ լախտով, այլ ամենածանր գէնքով— խօսքերով: Ես յարձակուում եմ քո հաւատի վրայ, պաշտպանուիր»:

Ասպետը ժպտաց. հէնց այդ բանում իրեն զօրեղ էր զգում նա:

«Ուրեմն կռիւն սկսում է. — Դու կամենում էիր փախչել իմ պաշարած Դամասկոս քաղաքից: Դամասկոսի պարիսպները պաշտպանւում են քաջ զինուորներով և որ դու նրանց մէջ վատերից մէկը չես՝ ապացուցանում են իմ զինուորների քեզնից ստացած արիւնոտ վէրքերը:

Իայց այնուամենայնիւ դու ուզում էիր

գիշերով գաղտնագողի փախչել այս փառքի ասպարէզից»:

Ասպետը չէր պատասխանում:

«Երկրորդ ասպետը, որ քեզ հետ միասին ուզում էր փախուստ տալ և որին դու խրախուսեցիր յետ դառնալ, քո ասելով՝ աղջիկ էր: Եթէ դու այդ բանը չասէիր էլ, ես կիմանայի: Եթէ նա տղամարդ լինէր, կամ քեզ կազատէր կամ թէ քեզ հետ միասին կբռնուէր»:

Ասպետը լուռ գլխի շարժումով դրական պատասխան տուեց:

«Այն աղջիկը, որի հետ ուզում էիր փախչել, քո սիրելին էր: Որ դու նրա հետ ուզում էիր փախչել, ապացոյց է, որ նրա ազգականները չէին կամենում նրան քեզ կրնութեան տալ: Որ դու ստիպուած էիր նրա հետ փախչել, ապացոյց է, որ նրա ազգականները զօրեղ մարդիկ են Դամասկոսում: Եւ որ դու այս փառքի ասպարէզից փախչել ցանկացար, ապացոյց է, որ դու շատ ես սիրում նրան»:

Կալանաւորը մի խորը հառաչանք արձակեց:

«Ասածս ճիշտ է, այնպէս չէ»:

«Իսկապէս դու տեսնում ես պարիսպների

միջով և կարողանում ես սրտի խորքերը թափանցել: Իրօք այնպէս է, ինչպէս որ ասացիր. ինչ մնում է միայն անուններ աւելացնել: Այժմ քո առաջը կանգնած կալանաւորը կոչւում է ասպետ Եօնաս, իսկ այն աղջիկը, որին սիրում եմ, մեր հրամանատար Թովմասի եղբօր դուստր Եւդոսիան է: Պատմութեան քանակին հետեւեալն է. Երեսուն օր է արդէն, որ դու պաշարել ես Դամասկոսը. քաղաքի պարիսպներն արդէն շատ տեղում վնասուած են: Բայց քանի որ յարձակումն էիր գործում, դիմացդ շարունակ երկու անգամ աւելի զինուած մարդիկ էիր գտնում պատնէշների վրայ, քան թէ սպասում էիր դու՝ հիմնուելով լրտեսներից հաղորդածների վրայ»:

«Չիշտ որ այդպէս էր. մեր ամեն մի յետ մղուած յարձակումն ողբալի հետեւանք էր ունենում լրտեսներիս համար, որովհետեւ անողորմաբար կախել էի տալիս նրանց»:

«Այդպէս էր լինում, որովհետեւ Թովմասը կանանցն էլ զինուորի հազուստ էր հազցնում և երբ տղամարդիկը կուում էին առաջին շարքերում, նրանց ետեւում կանգնած կանայքն ու օրիորդները թշնամուն վախեց-

նում էին իրենց թուով և սպառազինութեամբ»:

«Նրանք էլ էին կուում»:

«Երբ տղամարդիկ կուում էին, նրանք նրանց տեղն էին բռնում»:

«Ինչ սարսափելի միտք. միայն անհաւատները կարող են այդպիսի միտք յղանալ. միթէ կարելի է կնոջը տղամարդու հետ հաւասարեցնել և արքայութեան ճանապարհը բաց թողնել այդ երկրային ծաղիկի համար: Դու այդտեղ ծանօթացար այդ աղջկայ հետ»:

«Այո: Ձեր յարձակման միջոցին երկու աղջիկ էին կանգնած իմ յետեւ: Երկու թույլ արարածներ. մէկը մեր զօրապետ Թովմասի աղջիկն էր, իսկ միւսը նրա եղբօր աղջիկը: Այդ ժամանակ նրանք հէնց նոր էին վաճառքի դուրս եկել, ուր մեծացել էին կոյսերի հսկողութեան ներքոյ»:

«Այն օրը դու երեք մարդու փոխարէն էիր կուում. այսինքն քո և երկու աղջիկների»:

«Գոնէ դէպի այդ աղջիկներն ուղղած սրերի հարուածները մարմնի վրայ էի ընդունում»:

«Եւ հէնց տեղն ու տեղը երկուսն էլ սիրահարուեցան քեզ վրայ: Երկուսն էլ իրենց

սիրոյ նետերը դէպի քեզ ուղղեցին: Ո՛հ, ես գիտեմ այդ և այլևս չեմ շարունակում հարցեր տալ. այդպէս են կանայք. կարող են ուրիշ տեսակ լինել. միթէ Ալլահը նրանց այդ կատարելագործութեամբ չստեղծէ: Երկուսն էլ սիրով բորբոքուեցին այն ասպետի համար, որ իրանց ներկայութեամբ նրանց համար կուռեց և յաղթեց. այդ օրը դու թէ տղամարդկանց և թէ կանանց հաւասարապէս յաղթեցիր: Ասե՛մ՝ թէ յետոյ էլ ինչ պատահեց: Զեր զօրապետ Թովմասը գափնեայ պսակ դրեց գլխիդ և յայտնեց, որ քեզ ընդունում է իւր որդիու տեղ, իսկ դու պատասխանեցիր, որ աւելի սիրով նրա նղբօր որդին կլինիս: Անհաւատները կարող են միայն մէկին սիրել. անհաւատի սրտում չեն կարող երկու կանայք տեղ բռնել: Դու մերժեցիր զօրապետի աղջկայ ձեռքը, բայց եղբօր աղջկանն էլ չստացար: Այդպէս չէ՛ր իրողութիւնը:

— «Ճիշտ գուշակեցիր», հառաչեց ասպետը և գլուխը կախ գցեց:

Կալէգը շարունակեց իր պատմութիւնը, շեշտելով միմիայն գլխաւոր կէտերը. «Դուք երկուսդ, որ սիրում էիք միմեանց, համաձայնութիւն կայացրիք՝ գաղտնի կերպով քաղաքից փախչելու: Ո՛րքան պէտք է դուք ի-

րար ճանաչէիք, որքան պէտք է ձեր գաղտնի դաշնակցութեամբ տոգորուած լինէիք, որ մինչև անգամ ձեր ձիերը, որ նշանակեալ ժամին պատնէշի առաջն էիք կանգնեցրել՝ միաբան էին միմեանց հետ: Բախտը չաջողեց ձեզ. դու բռնուեցար, իսկ քո սիրելին ստիպուած եղաւ փախչելով որոնել իւր փրկութիւնը: Նրան թոյլ տուին պարսպի դռնից ներս մտնելու. հաւանականաբար այնտեղ ճանաչեցին, որ աղջիկ է: Ամենքն իմացան, որ հրամանատարի եղբօր աղջիկը կամեցել է գիշերով փախուստ տալ պաշարուած քաղաքից: Ի՞նչ կլինի ոք սիրուհու վիճակը»:

Ասպետ Եօնասը գլուխը կախեց և լռեց:

«Եթէ չես ուզում ասել, ես այդ էլ կգուշակեմ: Եթէ փախչող կոյսը մի արաբացի հրամանատարի աղջիկ լինէր, հայրն անմիջապէս կսպանէր նրան և աշխարհիս վրայ մի կըտորուած ծաղիկ աւելի պակաս կլինէր, ուրիշ ոչինչ. իսկ դու կարող էիր քեզ համար մի ուրիշ ծաղիկ որոնել: Բայց ձեր օրէնքով կինն էլ հոգի է ընդունւում: Այդ պատճառով քո սիրուհուն չեն սպանի, բայց դրա փոխարէն չորս մերկ պատերի մէջ կբանտարկեն, ուր ոչ մի ուրախութիւն չկայ և օրտեղից այլևս անկարելի է ազատել նրան: Գլուխդ չի վեր-

ցնի, որ նա այնտեղ թաղուած մնայ, որովհետեւ քեզ լաւ յայտնի կլինի, որ այդ հանգուցեալը նոյն իսկ գերեզմանի մէջ ապրում, վշտանում, հառաչում, ազատութեան է սպասում և որտեղ որ լինես, քնած թէ գուարճանալիս, նա քո մասին է մտածում, հիւժում, քեզ համար ողբում: Ինչ ես կարծում, լաւ կլինի այդպէս»:

— «Ո՛չ», պատասխանեց Եօնաս ասպետը:

Արաբ հրամանատարը վեր թռաւ ուղտի մորթեալ գորգի վրայից, իւր ծանր ձեռքով բռնեց ասպետի ուսը և ասաց.

— «Ուրեմն հաւատդ դրժեցիր և յաղթուեցար»:

— «Դեռ ևս ոչ», պատասխանեց ասպետը:

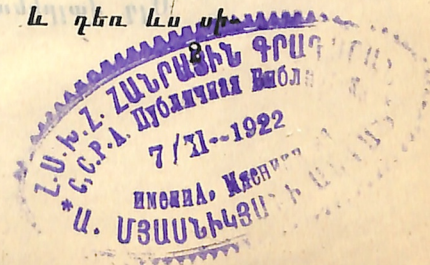
— «Կատարելապէս յաղթուած ես, ինքդ թւատարած ընկար իմ սրի վրայ և սուրս խորը խոցեց քո սիրտը:

Դու մոռացար հագնել գրահդ, ասպետ. երբ, քո խօսքի համաձայն, փախաւ սիրուհիդ, դու կրկնակի կերպով իմ կալանաւորն եղար: Եթէ դուք ջուխտդ միասին կալանաւորուած իմ առաջը լինէիք, երկուսով միացած, կարող էիք ինձ ծաղրել: Ինչպէս դու, այնպէս էլ նա կարող էիք ծաղրելով երեսիս ասել. «մենք ոչնչից չենք վախենում. կամենաս

սպանել տուր մեզ, կամենաս չարչարիր, կամ մաս-մաս արա, մենք մարտիրոսներ կլինինք. միասին մեռնելը մեզ համար հոգեկան գուարճութիւն կլինի: Ուրիշ ի՞նչ ընտրութիւն կը մնար ինձ. կամ պէտք է ձեր արիւնով գետի հոսանքը կարմիր ներկել տայի կամ թէ պէտք է հրամայէի երկու ձի տալ ձեզ և ասէի. «փախէք, սիրեցէք միմեանց»:

Բայց այժմ դու մենակ ես կանգնած քո թշնամու առաջը, որի մարդկանցը սրի վերջեր ես հասցրել. բայց որովհետեւ ես յարգում եմ իմ քաջ թշնամուն, ուստի և բարեկամական ձեռքս դէպի քեզ եմ մեկնում: Քո բարեկամները և հաւատակիցները, որոնց համար արիւնդ թափեցիր, իրենցից հեռացրին քեզ, գլխիդ անէծքներ են թափում և քո վշտահար սիրուհուն իրանց ձեռքով մտրակում: Եթէ երբ և իցէ դու համբուրել ես նրա սպիտակ ուսերը, դողալով պէտք է մտաբերես այն մեխապատ մտրակների պատճառած սպիները, որ կմնան նրա ձիւնափայլ սպիտակ մարմնի վրայ: Եթէ երբ և իցէ ուրախացրել է քեզ նրա քաղցր ժպիտը, դու պէտք է ատես այն սառը, անողորմ պարիսպները, որոնք նրան անջատում են քեզանից: Եթէ դու նրան սիրում էիր և դեռ ևս սիրում

1001
8251
1592

րում ես, պէտք է սեղմես Կալէդի ձեռքը»:

Ասպետ Եօնասի աչքերի առաջ սկսեց ամեն բան կարմրին տալ: Ամեն մի առարկայ արիւնոտ մէգով էր փաթաթուած թւում նրան: — Դառն ատելութիւնը, տանջուած սիրոյ թմրութիւնը հետզհետէ սկսեց տիրանալ նրա սրտին: Երբեմն երբեմն նրա բոբբոքուած նեարդերը ցնցւում էին սառը լիշողութիւնից: Նրան թւում էր, որ իբր թէ ի վաղուց հետէ չտեսնուած սրբերի և մարտիրոսների երկար ու անվերջ շարքերն անցնում էին նրա հոգեւոր աչքի առաջով, որոնց սկիզբն անյայտանում էր աստղերի մէջ, իսկ վերջը դեռ ևս հանգստանում գերեզմաններում: Նրան թւում էր, որ իբր թէ լսում է հեռաւոր բարձրութիւնից եկող սաղմոսերգութեան հնչիւնները, որ իբր թէ մի անասելի ճաճանչով փայլող դէմք, փշեայ պսակը գլխին, ցած է իջնում անտեսանելի և անըմբռնելի բարձրութիւնից և նայում նրան. որ իբր թէ մի արագաւազ ոյժ նրա ականջում փափսում է. «ամբողջ կեանքն իւր բոլոր զուարճութիւններով յաւիտենականութեան մի վայրկեանն է ներկայացնում»:

Նա վարանման մէջ էր:

Այդ վայրկեանին մի ձայն հնչեց նրա ա-

կանջին: Մի ձայն, որ հազիւ լիսուն տարուց ի վեր յայտնի էր Ասիայի դաշտավայրերում և որ Դամասկոսի անկումից յետոյ յաւիտեանս լուեց. զանգակների զողանջիւնն էր այդ:

Դամասկոսի սուրբ Բարբարէ վանքի զանգակն էր առաջին անգամ զողանջել արեւելքի առասպելներով տոգորուած մթնոլորտի մէջ և ամեն տեղ տարածուող հնչիւններով ցրուել արեւելեան կրօնի աղօտ և դիւրալոյզ առասպելական աշխարհի մառախուղը:

Ասպետ Եօնասը ծանր շնչելով լսեց այդ զողանջուող հնչիւնները և նրա դէմքը դուռնադնեց:

Կալէդը կնճիւղները հաւաքած դնում էր վարանող Եօնասի դէմքը: Այդ ձեռքը դեռ ևս մեկնած էր սլահել, բայց ձախն արդէն բռնել էր իր սրի դաստակը:

Զանգակների զողանջիւնն երկրորդ անգամ լսուեց:

Եօնաս ասպետը դեռ ուշադրութեամբ ականջ էր դնում: Նրա ամբողջ հոգին թւում էր, թէ խօսում է այդ զանգի հնչիւնների հետ, ինչպէս այն լրաբերի, որ աներկբայելի կերպով ճշմարտութիւնն է յայտարարում:

Արդէն երրորդ անգամ լսուեց զանգի ձայնը:

Յանկարծ ասպետի գունատ այտերը բորբոքուեցին. արագ մօտեցաւ նա Կալէզին, բռնեց նրա ձեռքը և սեղմեց ուժգին:

— «Ես քոնն եմ»:

Սուրբ Բարբարէ անուանուած վանքի միակ զանգակը միայն այն ժամանակն էր ղողանջում, երբ մի կոյս աղջիկ յաւիտենական կուսութեան խոստումն էր տալիս այնտեղ: Իսկ երեք անգամ ընդհատումներով ղողանջելով յայտարարում էր աշխարհին, որ մենատան մօտ ինչպէս իշխանուհի է:

Այս բանն իմացաւ ասպետ Եօնասը զանգահարութիւնից—և վճռեց այսուհետեւ կոչուիլ ոչ թէ «ասպետ» Եօնաս, այլ Եօնաս «բէգ»:

* *

Եօնասին յաղթող և կալանաւորող արաբը կոչուում էր Դերար. սա մի արկածախնդիր մարդ էր, որի համար ձախուծութիւնը յանդուգն կատաղութեան էր հասնում և որի մականունն էր «պատերազմների խեղկատակ»:

Երբ Հերակլէս կայսրը վաթսուէն հազար զինավարժ զօրքով Այսնադենի մօտ երեւաց Դամասկոսը պաշարելուց ազատելու համար:

Պորախաղի ժամանակ, զօրքի ընդհանուր հրամանատար Վերդանը, որ նստած էր հարուստ զարդարանքներով պատած ու ձիւնանման սպիտակ ջորու վրայ, յանկարծ նկատեց, որ իր փայլուն և շքեղ հետևորդների մէջ մի օտարական է խառնուել:

Այդ մարդու օտարական լինելն երևում էր ոչ այնքան նրա հագուստից, այլ առաւել ևս այն հանգամանքից, որ նա բոլորովին մերկ էր: Միայն ազդրների վրայ փաթաթած ունէր մի կարմիր շալ. նրա միակ զէնքը նիզակն էր:

Այս մարդը Դերարն էր:

Այդ կատաղի արկածախնդիրն ամբողջ զօրքի դիմացը թշնամու բանակն էր անցել ձիով և երբ սկսել էին նրա վրայ ուշադրութիւն դարձնել, նա այնքան էր մօտեցել հրամանատարին, որ նիզակի մի հարուածով կարող էր նրան ձիուց ցած գլորել:

— «Կենդանի բռնեցէք այդ յանդուգն մարդուն», կանչեց Վերդանը իւր ուղեկիցներին և երեսուն զրահաւորուած հեծեալներ խփոյն յարձակուեցին այդ մերկ մարդու վրայ:

Բայց ո՞վ կարող էր կենդանի բռնել Դերարին:

Երբ փայլուն հեծեալները սրընթաց առաջ էին արշաւում, Դերարն իւր առանց թամբի, սանձի և զէնքի թեթեւ ձիով սկսեց նըրանց առաջն այս ու այն կողմն ընկնել. դէպի իրեն էր գրաւում նրանց աջ ու ձախ կողմից, թողնում էր, որ մօտենան, բայց մի ուտումով կրկին ամենից առաջ էր ընկնում, իրան հետևողներից մէկին թույլ էր տալիս, որ բաւականաչափ մօտենայ իրեն և յետոյ, յանկարծ շուռ գալով, արագ հարուածով թամբից ցած գլորում նրան: Իսկ թշնամու հարուածներն աջ ու ձախ էին սահում, առանց նրան զիպչելու: Նա վահանով չէր պաշտպանւում, այլ ձկան պէս դուրս էր սլքւում նըրանց ձեռքից և ասեղի ծայրից խոյս տուող մի կաթիլ սնդիկի նման փախչում, այն ինչ նրա նիզակը միշտ հարուածում էր թշնամուն: Դերարն իւր ձիով անակընկալ կերպով մի կողմնակի թռուցք էր անում և յետևից իւր նիզակի ծայրը մխում մօտովն անցնող հեծեալի ծոծրակը:

Երբեմն այնպէս էր ցոյց տալիս, իբր թէ ձիուց ցած է ընկնում, բայց երբ հալածողները հասնում էին, նա իր ձիու կողքից քաշ ընկած՝ կտրում էր թշնամիների շարքը և փախչում: Տասնևեօթը հակառակորդի, քիչ թէ

շատ վերաւորուած, ձիուց ցած գլորելուց լետոյ, երբ «պատերազմների խեղկատակը» իր ընկերների մօտ վերադարձաւ, նրանք հանդիսաւոր բացագանչութիւններով ընդունեցին նրան:

Երբ Կալէդն այդ յանդուգն ձեռնարկութեան համար խստօրէն հաշիւ պահանջեց նրանից, Դերարը պտտասխանեց.

«Ես ուզում էի նոյն իսկ իմ անձի վրայ փորձել, թէ արդեօք այսօր Ալլահը մի հրաշք կգործէ՞ մեզ համար: Նրանք էին ինձ հետ կուռում, ես միայն պաշտպանւում էի»:

Եւ իսկապէս Ալլահը հրաշք գործեց նրանց համար, որովհետեւ այդ օրուայ երեկոյեան դէմ յուճա-հուճմէական մեծ և ուժեղ զօրաբանակը ցրուած փախուստ տուեց Այսնադէնի դաշտավայրով՝ հալածուած փոքրաթիւ թշնամուց և ամբողջ բանակը, դրօշները, զէնքերը և պաշարուած Ռամասկոսն աւար թողեց թշնամու ձեռքը:

Այս միևնոյն Դերարն էր, որ կալանաւորեց Եօնասին:

Երբ Կալէդն ուրացողին ներկայացրեց իր զօրավարներին, Դերարն առաջինն էր, որ ձեռքը մեկնեց նրան՝ չնայելով որ իւր աչքը դեռ ևս կապած էր այն զիշերային

կռուի միջոցին՝ Եօնասից ստացած բռուկներ
ների հարուածներից:

Հարուածներ տուող այդ ձեռքն տրժա-
նի էր, որ սեղմուէր մահմեդականի ձեռքով:

«Դալդ բարի, Եօնաս բէգ, ուրախ եմ,
որ չթողի քեզ Դամասկոսից փախչելու. քեզ-
նից մի շատ յաջող հարուած ստացայ և դրա
փոխարէնը սիրով կուղենայի հառուցանել քեզ:
Իմ ցանկացած հատուցումն այն կլինէր, որ
քեզ կրկին Դամասկոս տանէի և փախած
ուղեկցիդ յանձնէի: Քեզ յայտնի են այն գաղտ-
նի անցքերը, որոնք զէպի պաշարուած
քաղաքն են տանում և զիտես, թէ պարիսպ-
ների ո՞ր մասերն աւելի հեշտութեամբ կարե-
լի է կործանել:

«Այժմ ես քո տրամադրութեան ներքոյ
եմ. հետդ կգամ և, եթէ կամենաս, քեզ հետ
միասին կկռուեմ»:

Եօնասը նոյնպէս սեղմեց սարակինոսի
ձեռքը:

Երկու այսպիսի ձեռնների փոխադարձ սեղ-
մուիլը մեծ վտանգ էր սպառնում Դամաս-
կոսին:

Որովհետեւ եթէ Եօնասը միտք ունենար
պաշարուած քաղաքի թոյլ կողմերը մատնե-
լու, Դերարն էլ արիութիւն կունենար այդ

հանգամանքից օգտուելու և թշնամու ոյժը
ոչնչացնելու:

Այդպէս էր ընկել Բօսրան Դամասկոսի
պաշարումից առաջ: Այդպէս էր Ռօմանոսը
մատնել իւր հայրենի քաղաքի գաղտնի ստոր-
երկրեայ ելումուտքը և նոյնպէս Դերարն էր
առաջնորդել հարիւր յանդուգն զինուորներին
զէպի քաղաքի պարիսպները՝ զիշերային խա-
ւարի միջով:

Եօնաս բէգը զիշերային յարձակումից յե-
տոյ՝ ժողովուած արաբ զօրավարների և իւր
հաւատակից կալանաւորների ներկայութեամբ
երգումով ուրացաւ քրիստոնէութիւնը:

Եօնաս Բէգը հերոս էր և դարձաւ մատ-
նիչ:

Նա դրժեց իւր հաւատը և երգուեց.

«Ես, Եօնաս Բէգս, ժխտում եմ ձեզ հետ
ունեցած իմ բոլոր կապերը թէ այս և թէ
միւս աշխարհում. ես ուրանում եմ խաչեցեա-
լին և նրա բոլոր պաշտողներին: Ես ընտրում
և ընդունում եմ Ալլահին՝ Տէր, Իսլամը՝ կրօն,
Մէկկան՝ սուրբ տաճար, մահմեդականներին՝
եղբայր և Մահմեդին՝ մարգարէ, որ ուղար-
կուեց մեզ ճշմարիտ ճանապարհի վրայ դնելու
և ճշմարիտ հաւատը բարձրացնելու՝ հակառակ

նոցա, որոնք բացի Աստծուց կուռքեր էլ են պաշտում:

Եւ այս բոլորը կատարուեց մի գունատ աղջկայ սիրուն աչքերի համար:

Երբ Դամասկոսի զօրքի հրամանատարը լսեց Եօնասի հաւատաւորացութիւնը, գուշակեց, որ իր քաղաքին էլ Բօսրայի ճակատագիրն է սպասում՝ ստորերկրեայ անցքերի կողմից: Ուրացողն ամենավտանգաւոր թշնամին է, որովհետեւ գիտէ իր դրժած հաւատակիցների գաղտնիքները:

Պէտք էր ճակատագրի առաջն առնել: Այն գիշերը, երբ Եօնաս Բէգը Դամասկոսի դռների առաջն եղած հրապարակի վրայ ուրացութեան բոլոր ձեականութիւններն էր կատարում, պաշարուած քաղաքի հրամանատար Թովմասը Դամասկոսը փայլուն կերպով լուսաւորել տուեց: Աշտարակները և եկեղեցու բոլոր գմբէթները լուսաւորուած էին գունաւոր Բէնգալիան կրակներով և քաղաքի «Կայցան» դռան վրայ ծածանւում էր մի հսկայական խաչ, որի շուրջը խմբուած հոգեւորականութիւնը սրբազան երգեր էր հնչեցնում:

Այդ միջոցին Թովմասը բանալ տուեց քաղաքի դռները և յունական զօրքերի գլուխն

անցած՝ կէսգիշերային լուսաւորութեամբ յարձակուեց թշնամու վրայ:

Սարակինոսների զօրքը նախապատրաստուած էր այդ յարձակման համար և երկու կողմն էլ հաւասար քաջութեամբ կռոււմ էր պատերազմի դաշտում:

Սուր սրի դէմ էր հարուածում և կրուողներից ոչ մէկն առիթ չունէր իւր հակառակորդից ամաչելու:

Գեներալ Թովմասը հռչակաւոր նետաձիգ էր. նա իր ձիու հետ միասին պաշտպանուած լինելով անթափանցելի զրահով, կռուի ամենավտանգաւոր տեղն էր գտնուում և հանդիպած թշնամուն գետին գլորում: Հակառակորդի ոչ ուժեղ ձեռքը և ոչ էլ յանդուգն արիութիւնը չէր կարող օգնել, որովհետեւ յոյն հրամանատարի նետը հեռուից արդէն թափանցում էր նրա մարմնի մէջ: Եւ եթէ թշնամին նոյն իսկ հսկայ լինէր, ամենաթոյլ նետն անգամ բաւական էր նրան միւս աշխարհն ուղարկելու:

Ճակատամարտի կատաղի աղաղակների միջոցին «Կայցան» դռան վրայ ծածանւող խաչի մօտից անդադար հնչւում էր սուրբ մարդկանց և կոյսերի սրբազան երգերը՝ ի մխիթարութիւն հաւատացեալների և ի սարսափ թըշ-

նամիների:

Կռիւր տւեց մինչև հետևեալ օրուայ ժամի 12 ը:

Կէսօրին Կալէդը նոր զօրքեր հանեց Թովմասի դէմ, բայց Եօնասին թույլ չտուեց կլռուին մասնակցելու: Նա գիտէր, որ ամենքը նրան էին որոնում և եթէ Եօնասը հարիւր կեանք ունենար, հարիւր նետ բոլորին էլ վերջ կդնէր: Կալէդը նրան մի ուրիշ յանձնարարութիւն պիտի անէր:

Նոր աւելացած զօրքերի առաջնորդն երիտասարդ և պատկառելի զիւցազն Աբան էր, որ բացի իւր գեղեցիկ, հաւատարիմ և արիասիրտ ամուսին Ալմիդայից ոչ մի կին չէր ճանաչում:

Ալմիդան արշաւում էր «սրբազան կռուի» ամեն մի ճակատամարտում իր ամուսնու կողքին: Աբանը ճանաչուած էր իբրև հմուտ նիզակ բանեցնող, իսկ Ալմիդան նրանից յետ չէր մնում իբրև քաջ նետաձիգ:

Այդ երկուսն էլ անմիջապէս յարձակուեցան գետերալ Թովմասի վրայ:

Աբանը կրում էր արծաթեայ զրահ և սաղաւարտ, որից շղթաներ էին կախուած: Սրան միայն մի տեղից կարելի էր վիրաւորել, այն է վզից, ուր վերջանում էր զրահը: Եւ

մի նետ նրա վզի հէնց այդտեղը հարուածեց և Աբանն անշնչացած ընկաւ ձիու վրայից:

Ալմիդան տեսաւ նետաձիգ թշնամուն, յետոյ ամուսնու գիակը դրեց իր ձիու վրայ, պատերազմի դաշտից դուրս տարաւ, լուաց, զգեստները հագցրեց իրենց վրանում, գրկեց, համբուրեց նրա սառը մարմինը և առանց մի կաթիլ արտասուք թափելու, առանց մի հառաչանք արձակելու, ասաց. «դու երջանիկ ես, սիրելիս, դու գնացիր այն Աստուծոյ մօտ, որ միացրեց և այժմ կրկին բաժանեց մեզ միմեանցից: Բայց ես վրէժդ կլուծեմ, որպէս զի ես էլ արժանի լինիմ գնալու այնտեղ, ուր դու գնացիր»:

Ապա կրկին վերագարձաւ կռուի դաշտը և առաջին արձակած նետով հարուածեց Թովմասի կողքին գնացող դրօշակակրի ձեռքը:

Դրօշը վայր ընկաւ:

Յետոյ արձակեց երկրորդ նետը և հանեց Թովմասի մի աչքը:

Դաժասկոսցիների զօրքի շարքերում ընդհանուր վայնասուն բարձրացաւ, երբ դրօշակակիրն ու հրամանատարն այդպէս մէկը միլսի յետևից գետին գլորուեցին: Բայց մի վայրկեանից յետոյ երկուսն էլ նորից վեր կացան:

Թովմասը կապել տուեց աչքը, ինքը բարձրացրեց դրօշը և վերաւորուած՝ վերջին ճիգը թափելով յարձակուեց թշնամու վրայ և յետ մղեց նրան, մինչև որ Կալէզի պահեստի զօրքերն օգնութեան հասան։ Միայն վրայ հասնող գիշերը կռուին վերջ դրեց։

Կէս գիշերից մինչև հետևեալ օրուայ երեկոն տեւող կատաղի կռուից յետոյ արաբացիները գնացին հանգստանալու։ Նրանք կարող էին անկասկած ենթադրել, որ յետ մըղուած թշնամին — ուժասպառ քրիստոնեաները և նրանց վերաւորուած հրամանատարը նոյնպէս ուրախ պիտի լինէին գիշերուայ վրայ հասնելուն, որպէս զի վերաւորուածների վերքերը կապեն և զինուորների յոգնած մկանունքներին նոր ոյժ տան։

Կարծում էին, որ նրանք էլ կքնեն։

Բայց յոյները չքնեցին։

Արաբացիների խորը քնի միջոցին, երբ ամեն մի մարդ մեռածի նման է լինում, յանկարծ հնչեց զանգակի ձայնը և պարզ երկընքից խփած կայծակի նման՝ յունաց զօրքը յարձակուեց քնած սարակինոսների վրայ։

Այժմ նրանք, նախորդ գիշերուայ պէս, կռուի պատրաստի զօրքերի չէին սպասում։ Այժմ զրահը զրահի, հեծեալը հեծեալի դէմ

չէր կռոււմ, այլ խորը քնից արթնացած կիսամերկ արաբացիները խարխափում էին՝ ցրուած զէնքերը գտնելու համար և ընկնում յոյն հեծելազօրքի ոտների տակ, մինչդեռ սարսափելի մանգաղաւոր կռուքերն անգլուխ մնացած մարդկանց բազմութեան միջով անցնելով՝ արեան ծով դարձրին արաբացիների բանակը։ Երկսայրի սրերն էլ իրենց բան էին տեսնում։

Այս պատերազմական խորամանկութիւնը ճակատագրական հետևանք ունեցաւ սարակինոսների համար։ Սրանց ամենալաւ զօրքերն առանց դիմադրութեան ընկան ընդհանուր կոտորածում։ Գեներալ Թովմասը սարսափելի կերպով տուժել տուեց իւր աչքի կորուստը։ Հազարաւոր զինուորների թարմ, կարմիր արիւնն այդ աչքի գինն էր։

«Ո՛վ Ալլահ, որ երբէք չես քնում», աղաղակում էր Կալէզը յուսահատուած, «անօգնական մի թողնի քնի մէջ յարձակման ենթարկուած քո ծառաներին»։

Միայն մի թեթեւ բրդեայ բաճկոն էր ծածկում նրա մարմինը և միայն մի սուր էր շարժւում նրա աջ ձեռքին, երբ Կալէզն իւր անթամբ ձիու վրայ նստած յարձակուեց կոտորածի ամենասարսափելի տեղը. նրան հե-

տւեցին միայն չորս հարիւրի չափ հեծեալ:

Բայց այս փոքրիկ խմբի արած հրաշքները, Աստուծոյ սրի անյաղթելի ձեռքը վերջ դրեց յոյների առաջ խաղալուն և մինչդեռ փոքրիկ զուսպը կուռում էր թշնամու ամբողջ բանակի հետ, իմաստուն Սբու Օբայգահը խառնաշփոթ զօրքերը կարգի բերեց, իսկ խելագարի պէս դէս ու դէն ընկնող Դերարը յարձակուողների շարքերը թափանցեց և կէս ժամից յետոյ պատերազմի բախտն արդէն փոխուած էր: Երբ բւեռային աստղը հորիզոնին հասաւ, յունաց զօրքը կրկին յետ էր մղուած Դամասկոսի պարիսպների շրջապատի մէջ: Միայն ընկեցիկ մեքենաները պատնէշների վրայից ռումբեր էին արձակում յոյներին հալածող սարակինոսների վրայ:

Այս անյաջող փորձը պաշարուած քաղաքի վերջին ճիգն էր:

Թովմասի զօրքերի յաղթուելը Դամասկոսի կործանումն էր նշանակում:

Երկար պաշտպանուելու համար այլևս պաշար, իսկ արագ յաղթելու համար բաւականաչափ ուժեր չունէին:

Գեներալ Թովմասը գիտէր, որ այլ ևս ոչ մի օր չպէտք է կորցնել. դաւաճան Ե-

նասը, որ ուրացաւ իւր հայրենակիցներին, կարող էր մատնել և նրանց:

Նա ամենից եռանդով էր կուռում պարիսպների պաշտպանութեան համար և այդ պատճառով էլ նրան յայտնի էին պարիսպների ամենաթույլ կողմերը: Հետեւեալ գիշերը քաղաքի կողմից հարիւր պատգամաւոր ամբողջ հոգեւորականութեան հետ միասին հանդիսաւոր արարողութեամբ և եկեղեցական ջահերի լուսով քաղաքի դռնից դուրս գալով՝ մտան սարակինոսների բանակը:

Ազատ երկնքի տակ եպիսկոպոսը մի կարճ աղօթք ասաց:—Այդ վերջին աղօթքն էր, որ մի քրիստոնեայ քահանայ վերառաքում էր Աստուծուն այդ վայրում:

Այս աղօթքով եպիսկոպոսն աղաչում էր Աստծուն, որ մեղմացնի վայրագ թշնամու սիրտը:

«Աստուած, ամենակարող Աստուած, աշխարհների ոգին, որ ուրախութեան և խաղաղութեան միջոցին կռիւ և պատերազմ է պատճառում և միայն նրա իմաստութիւնը գիտէ թէ ինչո՞ւ: Կարո՞ղ է Սա իւր սեպհական սուրը, «Աստուծոյ սուր» Կայէգին, որին ինքն է պողպատ դարձրել, կրակի մէջ ամրապնդել և արիւնով ներկել, կարո՞ղ է նրան դիւրաբարոյ,

զիջող դարձնել, որպէս զի աղաչանքի և արտասուքի ազդեցութեամբ նրա սիրտը մեղմանայ:

Աստուած կարող է այդ անել:

Երբ պատգամաւորներն արաբացիներին բանտէր հասան, Կալէդը, Աստուծոյ սուրբ, ոչ մի տեղ չերևաց:

Նրան չգտան. նա գաղտնապէս հեռացել էր և ոչ ոքի չէր ասել իւր ուր լինելը. նրա հետ միասին անյայտացել էին ուրացող Եօնասը, Փանատիկոս Դերարը, վրէժխնդիր Ալմեդան, բոլորը — որոնք երգուել էին կոտորել Դամասկոսի քրիստոնեաներին, որոնց սիրտը քարացել էր վրէժխնդրութիւնից, նախանձից, հռչակուելու ցանկութիւնից և որոնք միայն արեան ծարաւի էին: Այս չորս անձինքն անհետացել էին արաբական բանակից և ոչ ոք տեղեկութիւն չունէր նրանց մասին: Դրանց փոխարէն մնացել էր միայն հրամանատարի օգնական բարեսիրտ Աբու Օբայդահը, որ մասնակցում էր Կալէդի արշաւանքին: Սա էլ մընացել էր միմիայն նրա համար, որ Աստուծոյ սրի հարուածած վէրքերը կապէ: Երբ պահապաններն եպիսկոպոսին յայտնեցին Կալէդի բացակայութիւնը և պատգամաւորներին տա-

րան Աբու Օբայդահի վրանը, եպիսկոպոսը թեթեւացած սրտով արտասանեց.

«Աստուած լսեց մեր աղաչանքը»:

Եւ իսկապէս, նրանց պաղատանքը լսելի եղաւ:

— «Ի՞նչ էք ցանկանում, քրիստոնեաներ», հարցրեց ծերունի Աբու Օբայդահն ալեգարդ եպիսկոպոսին:

— «Մեր ցանկութիւնն այն է, որ Աստուծոյ կամքը կատարուի. նրա կամքն էր, որ Դամասկոսը ձեր ձեռքն ընկնի. մենք չենք կարող Նրա ամենակարող կամքին հակառակել. քաղաքը ձեզ ենք յանձնում»:

— Ալլահը պահպանի ընկճուածներին. էլ ի՞նչ էք կամենում մեզնից:

— «Ինչ որ դու կտաս մեզ»:

«Ահա մագաղաթը, գրագիրը թող նշանակի. եթէ դու իմ ասածների դէմ բան ունենաս ասելու, գլխով նշան արա և ես ուրիշ տեսակ գրել կտամ»:

Եպիսկոպոսը համաձայնութեան նշան արտայայտեց: «Ուրեմն այս վայրկեանից սկսած դադարում են բոլոր թշնամական յարաբերութիւնները Դամասկոսի բնակիչների և պաշարող զօրքի մէջ»:

Եպիսկոպոսը համաձայնուեց:

— «Կայցան դուռը հոգեւորականներին ձեռքով պէտք է բացուի և արաբացի զօրքերի պահպանութեան յանձնուի»:

— «Դամասկոսում տպրող քրիստոնեաներին կրօնի ազատութիւն պէտք է տրուի և ոչ ոք չպէտք է ստիպէ նրանց դրժել իրանց հաւատը: Բնակիչներից իւրաքանչիւրը թող սեպհականէ այն հողն ու տեղը, որին տիրել էր մինչև այսօր և բացի Խալիֆին տրուելիք համեատական հարկից, ոչ ոք իրաւունք չպէտք է ունենայ մաքս կամ տուրք նշանակել»:

Եպիսկոպոսը գլխով արեց՝ ի նշան համաձայնութեան:

— «Դուք կարող էք անարգել յաճախել ձեր եօթն եկեղեցիները»:

Եպիսկոպոսի աչքերն արտասուքով լըցուեցան:

— «Իսկ նրանք, որոնք չեն կամենայ Խալիֆի իշխանութեանը հպատակել ու կցանկանան տուն և հայրենիք թողնելով առաւելութիւն տալ անորոշ վիճակին և պատուաւոր աղքատութեան, կամ թէ չեն կարող յաղթող թշնամու ներկայութեամբ այստեղ ապրել— կարող են ազատ կերպով հեռանալ այստեղից»:

Եպիսկոպոսը հեկեկաց. ինքն էլ այդպիսիների թուին էր պատկանում:

— «Քոյոր իրենց զէնքերով, ձիերով և դրօշներով»:

Այս արդէն Դամասկոսցիների սպասածից աւելի էր:

— «Եւ իրանց կայքից ու կալուածքից կարող են նրանք այնքան վերցնել, որչափ կարող են հետները տանել»:

Պատգամաւորները համբուրեցին ծերունի թշնամու ձեռքը:

— «Դճ էք իմ պայմաններից»:

— «Միթէ կարող էինք աւելի պահանջել»:

— «Ուրեմն այս դաշնադրութիւնը ստորագրենք և կնքենք մեր կնիքներով, որպէս զի հաստատուի»:

Այս վաւերաթուղթը տեղն ու տեղը ստորագրուեց, կնքուեց և յոյներն ու սարակինոսները դաշնադրութեան մի մի օրինակ վերցրին:

— «Այժմ փոխադարձ պատանդներ տանք միմեանց, որպէս զի մեզնից ոչ մէկը դաշնադրութիւնը չխախտէ: Ձեզնից ո՞վ է կամենում իբրեւ պատանդ մնալ այստեղ»:

— «Ես ինքս կմնամ», ասաց ծերունի եպիսկոպոսը:

— «Այդ դէպքում ես էլ, իբրեւ պատանդ,

կերթամ ձեզ մօտ, ասաց Աբու Օբայդահը և մինչ դեռ եպիսկոպոսն իւր երեք ընկերներով հրամանատարի վրսնում մնաց, Աբու Օբայդահն երեք իմամների և Դամասկոսի պատգամաւորների հետ անձամբ գնաց քաղաք՝ ձիթենու ճիւղը ձեռքին բռնած:

Բայց սրտեղ էր Կալէդը խաղաղութեան դաշնադրութիւնը կապելու միջոցին: Աստուծոյ սուրն ուր էր անյայտացել երկրի երեսից, երբ գիշերային մթութեան մէջ խաղաղութեան ձիթենու ճիւղն էր ծաղկում:

Կալէդն այդ միջոցին ճիշտ որ երկրի երեսին չէր գտնուում, այլ գետնի տակ. նրա հետ էին և քրիստոնեաների ամենասարսափելի թշնամիները, Դերարը և ուրացող Եօնասը:

Եօնասը մատնել էր նրանց այն գաղտնի ստորերկրեայ անցքը, որ պարիսպների տակից սկսուելով՝ հասնում էր մինչև աշտարակի գետնափոր կամարների տակ:

Մի քանի հարիւր մերկացրած սերբով զինուած արիասիրտ սարակինոսներ հետները վերցրած՝ անցան նրանք ստորերկրեայ ճանապարհը և գիշերուայ խաղաղութեան միջոցին յարձակուեցին աշտարակի քնած պահապաններին վրայ. կոտորեցին բոլոր զիմադրողներին

և լետոյ պարսպի դռները բաց արին դուրսը թագնուած սարակինոսների գնդերի առաջ: Որովհետև կռուողները յոգնել էին և քաղաքն էլ անձնատուր էր եղել, ընդհանուր հանգրստութիւն էր տիրում քաղաքում: Այլևս ոչ ոք չէր սպասում, որ կռիւր շարունակուի. պաշարուածները պաշարողներին հնազանդութիւն առաջարկելով՝ այլ ևս գէնքը ձեռին չէին հրսկում: Ընկեցները քնած էին իրենց քարնկեց մեքենաների մօտ և պատերազմող քաղաքացիին, որ թշնամուն սարսափեցնելու համար, իւր կնոջ հետ միասին, զինուորի զգեստ հագած պատնէշների վրայ էր կանգնած՝ խաղաղութեան յայտարարութիւնից լետոյ վերադարձաւ տուն, հանեց զինուորական զգեստը և հանգստացաւ իւր կնոջ կողքին:

Այս խորը քնի միջոցին էր, որ Կալէդն իւր արիւնարբու գնդերի հետ ոտք կոխեց Դամասկոսի փողոցները:

Սկզբի երկիւղի միջոցին քաղաքի փողոցները լցուեցան փախչող տմբոխով. անգէն և մերկ մարդիկ վազում էին դէպի վաճառանոցի հրապարակը. իսկ յոյն զօրքերի դեռ ևս զինուած գնդերի մէջ էլ սարսափ էր տիրում:

Ներս խռնուող արաբացի պատերազմողների ճանապարհը ոչ ոք չէր խափանում:

Ով կամենար սպանել, կարող էր սպանել:
Ով կամենար յափշտակել, կարող էր յափշտակել. իսկ ընդհանուր հրդեհը յետաձգեցին, որ վերջն անեն:

Եօնաս բէգը Կալէդի զօրքերն առաջնորդեց դէպի մենաստանը:

Այն սարսափը, որ ամբօխին դէպի փողոցներն էր առաջ մղում, այն կոյր յուսահատութիւնը, որով անգէն մարդիկ իրենց մերկ մարմիններով ուզում էին զինուած յարձակուողների առաջն առնել, բազմաթիւ համարձակ մարդկանց կատաղի դիմադրութիւնը, ձիաւորի ասպանդակներին փաթաթուող մայրերի խելագար աղաղակները—այս բոլորն ապացոյց էր, որ Եօնաս բէգը ճիշտ նպատակին էր դիմում:

Մենաստանը քաղաքի գանձարանն էր. այդտեղ էր ժողովուած բոլոր ոսկին և թանկագին քարերը և—որ ամենից թանկագինն էր—այդտեղ էին գտնւում քաղաքի կոյս աղջիկները, որոնց մէջ էր նաև Եւդոկիան:

Ամենքին յայտնի էր, որ այդ մենաստանին տիրելու համար մի կատաղի, յուսահատ կռիւ պիտի տեղի ունենար:

Եօնասն իւր հայրենակիցների արեան

միջովն այնպէս էր քայլում, որ կարծես լճակի տղմի միջովն անցնելիս լինէր:

Իւր սրով ճեղքած գլուխներից շատերին անձամբ ճանաչում էր. շատերը նրա սրի հարուածն ընդունելուց յետոյ նրա անունն էին տալիս, բայց Եօնասը ոչ ոքին չէր խնայում: Նրա հոգեկան աչքերի առաջ միայն Եւդոկիայի պատկերն էր նկարւում:

Կալէդը չէր կարողանում առաջ գնացողներին հասնել, Դերարը նոյնպէս յետ էր մընում նրանցից: Եօնասը միշտ իւր խմբից նիզակ ձգելու տարածութեան չափ տեղ առաջ էր գնում. նա էր ամենքի համար ճանապարհ հարթում, նա էր մահաբեր սուրը հետզհետէ աւելի խորը թափանցում իւր հայրենիքի սիրտը, մինչև որ վերջապէս նրա սրի ծայրն եկեղեցու դռանը դէմ առաւ:

Ամենքը, որոնք մենաստանի դռներն ուզում էին պաշտպանել, թէ երիտասարդ, թէ ծեր, թէ ծանօթ և թէ զինակից, մէկը միւսի յետևից ընկան Եօնասի սրի հարուածներից. նրա սուրը կարծես թէ հմայուած էր. նրա ամեն մի հարուածը նպատակին էր հասնում:

Եօնասն արբել էր իւր հայրենակիցների արիւնով. նա մոլեգնել էր: «Եթէ Աստուած

նոյն խսկ իւր հրեշտակներէն մէկին ցած ուղարկէ այս դռները պահպանելու, ես դարձեալ կխորտակեմ», աղաղակեց նա պարծանքով և իւր երկաթի ձեռքով դռան փականքը բռնեց, ցնցեց, դուրս գլչեց և բացեց, բայց ապշած երերաց շէմքի վրայ: Ո՛չ թէ Աստծու հրեշտակապետն էր կանգնած նրա առաջ, այլ Աբու-Օբայդահը — մեծ վեզիրը:

— «Ժպիհհ», աղաղակեց մեծ զօրավարը, «ի՛նչպէս ես համարձակուամ գէնքը ձեռքիդ յարձակուել մի քաղաքի վրայ, որ արդէն Ալլահի մարգարէների պահպանութեան ներքոյ է գտնուում: Քո գլխին գայ այն արիւնը, որ դու թափեցիր այս խաղաղութեան գիշերը և դու էլ ընկղմուես այդ արեան մէջ»:

Այս խօսքերը լսելով՝ Եօնաս Բէգը գլխին փայտի հարուած ստացողի պէս ծունկ չոքեց և անզգայ ընկաւ մենաստանի դռների առաջ:

Մենաստանում հնչեց ութ հարիւր լիսուռն կոյսերի ջերմեռանդ երգեցողութիւնը՝ նման միւս աշխարհից հնչող ներդաշնակութեան, որ երկինքը խնդրում է՝ այս աշխարհում կատարուած սարսափելի գործերը ներելու համար:

Այդ միջոցին վրայ հասաւ և Կալէդը:

Արիւն էր կաթում նրա սրից ու թևերից, արիւն հոսեց նաև նրա բերանից, երբ տեսաւ Աբու-Օբայդահին, ստորագրուած դաշնադրութիւնը ձեռքին:

«Ողորմութեան չե՛ն արժանանայ Ալլահի թշնամիները», կատաղած և փրփուրը բերանին գոռում էր նա «մահ այն ամենին, որոնց երականքում արիւն է հոսում»:

«Չափաւորի՛ր եռանդդ, Կալէդ», ասաց ժիր հրամանատարը, «արիւն թափելու ժամերն արդէն անցել են, այժմ խաղաղութիւն է տիրում: Ալլահը քաղաքը մեր ձեռքը մատնեց և հաւատացեալներին ոգատեց կռուի հոգսերից»:

«Այդ ճիշտ չէ, ճիշտ չէ», կատաղած գոռում էր հրէշը: «Ալլահը նրա արիւնն ինձ տուեց: Ես յարձակումով վերցրի քաղաքը և սուրը ձեռիս անցայ քաղաքի դռներով»:

«Իսկ ես քեզնից առաջ եկայ ստորագրուած դաշնադրութիւնը ձեռքիս, ինքնակամ կերպով բացուած դռներով»:

«Մի հակառակիր ինձ, ես կսպանեմ նրան, ով կհամարձակուի իմ առաջը կտրել և անհաւատներին պաշտպանել»:

«Եթէ այդպէս է, առաջ ուրեմն խրի՛ր սուրդ այս դաշնադրութեան մէջ, որի վրայ

գրուած է Աստուծոյ անունը», ասաց Աբու-Օբայդահը և երկու ձեռքով բռնեց նրա առաջ լայն մագաղաթը, որի վրայ ամենից վերևը ոսկի տառերով փալլում էր Աստուծոյ անունը:

Կալէդը տեսնելով այդ հակառակութիւնը, ձեռքի սուրը կատաղութեամբ ուժգին կերպով խփեց հատաքարի սիւներին:

Մենաստանի դռնով դուրս եկան տասներկու իմամներ, շրջապատեցին Կալէդին ու Աբու-Օբայդահին և աշխատում էին հանգստացնել աղմկարար պատերազմողներին մեղմացուցիչ խօսքերով:

«Թող մարգարէն իւր բոլոր վրէժխնդրութեան հրեշտակներով յարձակուի քո անիծեալ յոյների վրայ», անիծում էր Աստուծոյ սուրբը: «Այստեղ խաղաղութեան դաշնադրութիւն են կապում ձախ ձեռքով, մինչդեռ աջով թշնամու բողազներն են կտրում: Յոյց տուր դաշնադրութիւնը. կամենամ՝ կկատարեմ, չեմ կամենայ՝ չեմ կատարի»:

«Ալլահն է պահպանում ինձ էլ, քեզ էլ, թշնամուն էլ և եթէ Նա չկամենայ, ամեն մէկս շան նման կստակենք: Ես խաղաղութեան դաշն կապեցի, դու չես կարող քանդել»:

«Լաւ, ասաց Կալէդը և իւր սուրը մխեց պատեանի մէջ: Ես ալլահ չեմ կռուի, բայց փորձիր կանգնեցնել փողոցներում ցրուած յարձակումն գործողներին, փորձիր համոզելու նրանց, որ չսպանեն և չյափշտակեն»:

«Այդ արդէն արել եմ», ասաց Աբու-Օբայդահն անդրդուելի հանգստութեամբ:

«Երկրորդ դռնով, որ այս գիշեր յանձնուեց մեզ, մեր անձնապահ գունդը գնաց քաղաքը պաշտպանելու և այդ վայրկեանից ամեն մի փողոցում քո խմբերը կրպատահեն նոյնիսկ մեր գօրքերին, որոնք նրանց կռուից յետ կկանգնեցնեն»:

Կալէդը չէր ուզում իւր ընկերոջ խօսքերին հաւատալ, բայց այդ միջոցին վաճառանոցի կողմից աղմուկով եկող արաբացիների խումբը լուր բերեց՝ թէ ալլահ անկարելի է առաջ գնալ, որովհետեւ բոլոր փողոցները բռնուած են Աբու-Օբայդահի թիկնապահներով:

«Տես, Կալէդ», ասաց ծերունին հանգրտութեամբ, «եթէ դու Ալլահի սուրն ես, ես էլ Ալլահի Վահանն եմ և զուր տեղը կկռուես նրա դէմ, դու կարող ես միայն մի անյաջող հարուած տալ, բայց Վահանը ծակել չես կարող»:

Կալէդը դարձեալ հանգստացաւ և խելքը

գլուխն եկաւ. այդպիսի վայրկեաններումն էր նա իւր չարանիւթ ծրագրները կազմում:

«Ե՛կ, գնանք վաճառքի բաղը, թող մեր մարդիկը վկայ չլինին մեր անմիաբանութեան»:

Կալէդը, Աբու-Օբայդահը և իմամներն անմիջապէս ներս մտան բայ զռնով:

«Խնդրեմ կարգաւ դաշնագրութիւնը», ասաց այստեղ Կալէդն իւր ընկերակցին:

«Ինչնից հեռու կանգնիր և այդ թուղթն ինձ չտաս կարդալու, որովհետեւ կարող է պատահել, որ պատահեմ ու այդպիսով խայտառակեմ թէ ինձ և թէ քեզ: Կարգաւ, լսում եմ: Ես կարծում եմ, որ դու լաւ պայմաններ առաջարկած կլինես և չեմ սխալուի, եթէ ասեմ, որ մկներին ազատ թողնելուց առաջ՝ նրանց ատամները հանած կլինես»:

Աբու-Օբայդահն սկսեց սուանձին առանձին կէտերը կարդալ:

Կալէդի կատաղութիւնն աւելի ու աւելի սաստկանում էր:

Ամեն մի առանձին կէտը կարդալիս նա այնպիսի բարձր ձայնով էր սկսում ծիծաղել, որ նրա ծիծաղի ձայնն եկեղեցու ներսը թափանցելով՝ խառնւում էր կոյսերի սրբազան երգեցողութեան հետ:

«Այդ է՛լ, հող ու երկիր էլ պիտի ունե-

նան: Այդ անհաւատները, ապստամբները զեռ էլի 7-ը եկեղեցի պիտի ունենան, ուր կարող պիտի լինին Ալլահին անիծել. Օբայդահ, դու խելագարուել էիր, ինչ է. գիշեր էր և դու քնից զարթելով՝ երեւի չես իմացել, թէ ինչ ես ստորագրել...»:

Ամենից լաւը հետեւեալն էր:

«Եւ ով որ չի կամենայ քաղաքում մնալ, կարող է անարգել իւր հարստութեամբ, ձիերով և զէնքերով գնալ»:

Կալէդը կատաղի վագրի նման յարձակուեց վաւերագրի վրայ և անպատճառ կպատառոտէր այդ, եթէ իմամներն այս ու այն կողմից նրա վրայ թափուելով՝ յետ չմղէին նրան:

«Թող Ալլահի կայծակները շանթեն ինձ, եթէ ես համաձայնեմ, սպիտակամորուս ծեր խենթ, ուզում ես երեսիս թքել. ես յաղթեմ թշնամուն և դու թույլ տաս, որ նա իւր զէնքերով քաղաքից դուրս գնայ, այն էլ զէնքերը, ձիերը և գանձերն ու դրօշը հետը տանելով»:

Աբու Օբայդահը հանդարտ ծալեց թուղթը և գօտիի մէջ դրեց:

«Ինչ որ ես գրել եմ, գրուած է. ինչ որ ասել եմ, կկատարեմ»:

Ծերունի զօրավարի այս վեհ վարմունքը բարձրացրեց նրան բիրտ պատերազմող Կալէ-դից. այս իմաստուն և հանդարտ մարդու առաջ Կալէդը ստորացաւ իբրեւ մի սովորական աւազակ: Եւ նա այս բանը շատ լաւ էր գգում:

Երբ Կալէդը հասկացաւ, որ իւր կատաղութեամբ ոչինչ չի կարող անել, այլ միայն իւր հեղինակութեանը կվնասէ, դադարեց զայրանալուց, բայց իւր բարկութիւնը թափեց՝ քրթմնջալով չնչին բաների մասին:

«Լաւ, ուրեմն ինչ որ գրուած է, գրուած է. անհաւատները կարող են քաղաքից դուրս գնալ դէպի դաշտավայրը: Դաշնագրութեան մէջ ասուած է. «իւրաքանչիւր ոք կարող է իւր զէնքերը հետը վերցնել», ես թոյլ կտամ միայն մի զէնք վերցնել, մի նետ, մի սուր կամ մի տէգ. ով ինչ ուզում է, թող այն ընտրէ:»

Աբու Օբայդահն ուսերը շարժեց. — «Թող քո ասածը լինի, եթէ այդպէս ես ցանկանում»:

«Նրանք միայն Դամասկոսի սահմանից կարող են ազատ դուրս գնալ — յետոյ արդէն իմ գործը կը լինի, թէ ի՞նչպէս կհասնեմ նրանց յետեւից»: — Այդ բանը մեծ աշխատանք

կպատճառէ քեզ. եթէ համբերութիւն ունենայիր մինչև վերջը լսելու, կիմանայիր, որ դաշնագիրը հեռացողներին իրաւունք է տալիս երեք օր առաջ գնալու և այդ երեք օրուայ ընթացքում մեզնից ոչ ոք իրաւունք չունի նրանց հալածելու»:

Քիչ էր մնում, որ Կալէդը կատաղութիւնից լաց լինէր:

«Իսկապէս դու շատ լաւ ես հոգացել նրանց համար, Օբայդահ. ամեն բարիքով լցրել ես դրանց. բազմութիւ քաջ և հաւատացող մուսուլմաններին նրանք ժամանակից առաջ դրախտն են ուղարկել և Մահմեդը նրանց երջանիկ ճանապարհորդութեան համար այնքան չէ հոգացել, որքան դու՝ նրանց սպանողների համար:

Դարձեալ մի բան. քո դաշնագրի մէջ գրուած է, որ նրանք կարող են իրենց գանձերը հետները վերցնել. ոսկի, պատուական քարեր, մարդարիտ և թանկագին զգեստներ այնքան, որքան որ կարող են հետները տանել: Բայց թող անիծուած լինի բերանս զրա՞ծ ամեն մի պատառը, եթէ ես թոյլ տամ նրանց, որ մի փշրանք հաց գոնէ հետները վերցնեն, որովհետեւ դաշնագրի մէջ այդ մասին ոչինչ չէ ասուած:»

Այս խօսքերն ասելու ժամանակ Կալէդը հեզնութեամբ ծիծաղեց, բայց Աբու Օբայդահի վրայ ոչ մի փոփոխութիւն չարտայատուեց:

«Դու սխալուում ես, Կալէդ. մարդարէի պատմութեան մէջ զրուած է, որ եւր Մահմեդն իրեն հալածողների ձեռքից փախչում էր, մի այրի կին անապատում տուեց նրան իր ունեցած վերջին պատառը և այս հացի կտորը Մահմեդի ամենամեծ դանձն էր բոլոր երկրային ստացուածքների մէջ: Ուրեմն հացն էլ մի դանձ է — այդպէս է զրուած»:

Կալէդի դէմքն այլալուում էր կատաղութիւնից:

«Այնուամենայնիւ ես կոչնչացնեմ նրանց, մրթմրթաց Կալէդը՝ բարկութիւնից խեղդուած ձայնով և հեռացաւ Աբու Օբայդահից:

«Վանքի կոյսերի երգեցողութիւնը հետեւեալ վայրկեանին փոխուեց՝ Աստուծոյ մեծութիւնը և ամենակարողութիւնը փառաբանող մաղթանքի:

Այդպիսով Դամասկոսն աւերումից ազատուեց:

Դամասկոսի բնակիչներն ազատուած էին: Ով կամենար ապրել, կարող էր ապրել և իր կեանքը վայելել:

Բայց այն քաջերը, որ պաշտպանել էին Դամասկոսի պարիսպները, այն կանայք, որոնց ամուսինները քաղաքի համար կռուելով մահացել էին, այն կոյսերը, որ իրենց նուիրել էին Աստուծուն — սոքա բոլորն ազատութեան թշուառութիւնը գերադասեցին ստրկութեան քարեկեցութիւնից:

Քաղաքի առաջն եղող ազատ դաշտի վրայ հաւաքուեցան, վերջին դրօշի տակ, այն փոքրաթիւ հաւատարիմները, որոնք ցայժմեան հրամանատար Թովմասի հետ էին մնացել՝ այն հոգեւորականների, պատուաւոր քաղաքացիների, կանանց, երեխայոց և վանքի կոյսերի հետ, որոնք ցանկանում էին նրանց հետ գնալ:

Աբու-Օբայդահի թիկնապահները բաժանում էին նրանց սարակինոսների մնացած զօրքից: Նրանք ձի հեծան և սրբազան երգեր հրնչեցնելով՝ իրենց հայրենի քաղաքին հրաժեշտ տուին:

Ուրացողը տեսաւ նրանց իր մօտով անցնելը. սա նկատեց, որ հպարտ վճռական հայեացքները համարձակ իրան էին նայում և լաղթումների այս տեսարանը սարսուռ էր ազդում նրա վրայ:

Դրանց հետեւեց վանքի կոյսերի երկար

շարքը, որ սպիտակ հագնուած, արմաւենու-
ճիւղերը ձեռքերին, ջորիների վրայ նստած,
երգելով անցնում էին:

Այդ երգն ուրացողի սիրտը դող գցեց,
բայց երբ նա կոյսերի մէջ նկատեց իւր սիրե-
ցեալի դէմքը, նրա կիրքը բոլրօրոքուեց և խղճ-
մտանքի ձայնը լռեց:

«Եւգոկսիա», աղաղակեց նա վշտալի և
յուզուած ձայնով:

Կոյսն իւր աղօթագրքից չհեռացրեց հայ-
եացքը:

«Եւգոկսիա, ես այստեղ եմ, Եօնասը»:

Կոյսն անցաւ նրա մօտով առանց մի հա-
լեացքի արժանացնելու նրան:

Ուրացողի աչքերից արտասուքներ ցայ-
տեցին. այս արտասուքը կատաղութեան և
ցաւի արիւնն էր:

Եւգոկսիան պէտք է լինէր այն վարձա-
տրութիւնը, որի համար նա իւր հաւատն
ուրացաւ. այն մրցանակը, որի համար հայրե-
նիքին դաւաճանեց և որի պատճառով իր եղ-
բայրների արիւնի մէջ լողաց, բայց այժմ, այն
վայրկեանին, երբ արդէն յաղթանակն իրենն
է՝ տեսնում է Եւգոկսիային իր առաջովն անց-
նելիս՝ նման այն երազային պատկերին, որին

ասում ենք. «այժմ դու իմն ես» և խկոյն քնից
զարթում:

Կալէդը նկատեց Եօնասի արցունքը:

«Դու լալիս ես», ասաց նրան, «լաց եղիր,
այդ շատ լաւ է քեզ համար»:

Քաղաքից գնացող քրիստոնեաների երգը
հնչում է զեռ հեռուից. Եօնաս Բէգը նայ-
ում էր նրանց աշտարակի ծայրից, քանի որ
երևում էին, իսկ երբ անյայտացան նրա աչ-
քից, նրա արտասուքը դեռ չէր ցամաքել:

«Լաց եղիր, այդ շատ լաւ է», ասաց Կա-
լէդը, երբ պատահեց նրան:

Հետեւեալ օրն էլ Կալէդը Եօնասին տա-
րաւ պարիսպների ծայրը, որտեղից նա ար-
տասուալի աչքերով դէպի այն կողմն էր նա-
յում, որ կողմից անյայտացել էր իւր սիրե-
լին:

Դեռ այսօր էլ կարող ես լալ, նկատեց
Կալէդը: Երբորդ օրը նոյնպէս Կալէդը հա-
ճութիւն տուեց իւր ընկերոջ՝ վշտին, բայց չոր-
րորդ օրուայ առաւօտը կանուխ գօրքը գէն-
քի կանչելու աղմկարար նշանը տուեց և ի-
մացրեց Աբու-Օբայդահին, որ ինքը մտադիր
է չորս հազար հեծեալներով փախստական-
ների յետևից ընկնել:

Ծերունի գօրավարը գլուխը շարժեց:

Դու երեսայ չես, Կալէդ, որ երեւակա-
յութեանդ ետեւից ընկնելով՝ արեւը հորիզոնից
ցած բերես: Դու գիտես, որ փախստական-
ներն երեք օրուայ ճանապարհ առաջ են գնա-
ցել և դու որքան արագ էլ նրանց յետեւից
ընկնես, նրանք էլ առ սակաւն նոյնպիսի ա-
րագութեամբ առաջ կերթան: Անկարելի է,
որ կարողանաս նրանց հասնել: Նոյն իսկ
նրանց հետքն անգամ դժուարութեամբ կը-
գտնես: Լիբանանի անտառը մտնելիս՝ կկոր-
ցնես նրանց հետքը և ստիպուած կլինիս ան-
յայտութեան մէջ թափառելու և երբ վերջա-
պէս հանդիպես նրանց, նրանք կապաւինեն
մեր թշնամու քաղաքներից մինը, որի դռնե-
րը դու միայն արտաքուստ կգիտես և դեռ
ուրախ էլ կլինես, եթէ մի որեւէ կերպով
կարողանաս ազատուել ամեն կողմից բեզ վրայ
թափուող թշնամու բազմութիւնից:

«Անհոգ եղէք», պատասխանեց Կալէդը՝
«խօսքս խօսք է, իսկ խոստացածս ես միշտ
կատարում եմ: Դու խոստացար անհաւատ-
ներին ազատել և խօսքդ կատարելով ազա-
տեցիր նրանց: Ես էլ ուխտեցի նրանց ջնջել
և նոյնպէս կկատարեմ խօսքս»:

Այդ ասելուց յետոյ՝ Դերարին կանչեց
իր մօտ և ասաց. «ընտրիր մեր հեծելազօր-

քից չորս հազար մարդ, որոնք յալտնի են իբ-
րեւ ամենահամարձակներ, կռուի մէջ ամե-
նաաներկիւղներ, աշխատանքի ու ջանքի վե-
րաբերմամբ ամենատոկուններ և ամենից շատ
սովին դիմացողներ: Իւրաքանչիւրը թող վերց-
նի մի սուր, մի նիզակ և մի քսակ ոլոռ,
որ ճանապարհին չքաղցի: Ես ինքս էլ կգամ
ձեզ հետ, իբրեւ հասարակ զինուոր, որովհե-
տեւ այս անգամ Եօնաս բէգը կլինի մեր ա-
ռաջնորդը: Մենք փախստականների յետեւից
կընկնենք»:

Դերարը նոյնպէս գլուխը շարժեց:

«Դուցէ կասկածումես»:

— Այդ անկարելի է:

«Դու էլ ես ասում, որ այդ անկարելի է»:

— Յոյներն արդէն ծովափ կլինին հասած:

«Ծովի վրայ նոյնպէս կհալածենք նրանց»:

— «Չի՞նք»:

— Այո ձիով: Եօնասին ուղարկիր ինձ

մօտ:

Եօնասը ներկայացաւ խորհրդին:

«Եօնաս բէգ, այսօր էլ էիր նայում դէ-
պի այն կողմը, ուր երկինքն ու գետինը միա-
խառնուում են»:

— Այո՛:

«Այսօր էլ տեսա՞ր այն դէմքը, որ աչքիցդ

անյայտացաւ, բայց այնուամենայնիւ սաւառ-
նում է հոգուդ առաջ»:

— Այո՛, տեսայ:

«Երեք օր ու գիշեր է արդէն, որ նա ան-
յայտացել է քո աչքից. կարո՞ղ ես դեռ հաս-
նել նրան»:

— Առանց մի որ և է կասկածի:

«Եթէ այդպէս է, հեծիր ձիդ և առաջ-
նորդիր մեզ»:

Չորս հազար արաբացի հեծեալները քրիս-
տոնեաների զգեստներ էին հագել. — Այդպէս
էին ուղևորւում ուխտագնաց, բարեպաշտ քա-
րաւանները մեծ խմբերով դէպի հեռաւոր ա-
նապատներում ապրող հողագործ մենակեաց-
ների բնակավայրերը: Կալէդը սպասեց այն
վայրկեանին, երբ արևի ժամացոյցը ցոյց տուեց
այն ըոպէն, որ ըոպէին ճանապարհ էր ընկել
յոյների խումբն երեք օր առաջ: Երբ այդ ըո-
պէն անցաւ, նա ասաց Եօնասին. «այժմ փը-
ջել տուր փողը և մինչև նրանց հասնենք,
դու կլինես մեր հրամանատարը: Հրամայիր,
առաջնորդիր և ցոյց տուր մեզ հանգստու-
թեան և կռուի ժամանակը»:

Մի ժամից յետոյ անապատի փոշուց կազ-
մուած ամպերը ծածկել էին հալածողների
խումբը: Նրանք միայն գիշերուայ կարճ ժա-

մերին էին մի փոքր հանգստանում, արևի
մայր մտնելուց յետոյ և արևածագից առաջ
էին աղօթում, իսկ կերակրւում էին՝ թամբի
վրայ նստած:

Լիբանանի ստորոտներում նրանք կորց-
րին փախստականների հետքերը: Լեռնային
անդունդների խճաքարերը և մայրիների թա-
փուող տերևները ծածկում էին փախստական-
ների հետքերը:

Սակայն Եօնասն այնտեղ ևս գտաւ նը-
րանց հետքը:

Իսմասկոսցիներն իրենց հալածող սա-
րակինսոսների ձեռքից ազատուած կլինէին,
եթէ այդ հալածող թշնամիների մէջ չգըտ-
նուէր կատաղի սիրով տոգորուած մի մարդ,
որի սիրելուն իրանց հետ էին տանում:

Լիբանանի ճանապարհները նոյն իսկ
փախչողների համար անտանելի էին դարձել՝
ընկած ժայռերի և ահազին քարաժայրերի
շնորհիւ:

Արաբացիները կռւում և աշխատում էին,
բայց յետ չէին մնում:

Սակայն ի՞նչ նպատակ ունէր այս ամ-
բողջ քրտնաջան աշխատանքը:

Լեռնաշղթայի միւս կողմն արդէն բա-
նակած էին հռովմէական զօրքերը, որոնցից

փախստականները բաւականաչափ օգնութիւն կարող էին ստանալ: Հորիզոնում երևում էին Գաբօլայի և Լաօդիցիայի աշտարակները— այնտեղ էր գտնուում վաթսուէն հազար մարդուց բաղկացած յունաց զօրքը. ով պէտք է թովմասին ու նրա հետ մնացած մարդկանցը հետևէր մինչև այդտեղ:

Հարկաւ միայն մի խելագարուած սիրահար: «Այնուամենայնիւ մենք պէտք է հասնենք նրանց», ասաց Եօնասը զանդադող արաբացիներին և Կալէդը համաձայնութեան նշան արեց: Նա կարիք ունէր հէնց մի այդպիսի մարդու, որ դեռ հաւատում է քաջութեան հրաշագործութեանց: Անտառում պատահեցին նրանք մի փայտ կոտորողի, որին և հարց ու փորձ արին փախստականների մասին:

Բախտը յաջողում էր փախստականներին: Յունաց կայսեր մի հրամանը, որ ճանապարհին հասաւ Թովմասին, պատուիրում էր նրան իսկոյն փոխել ճանապարհը և գէպի ծովափ ուղևորուել, ուր նրանք պատրաստի նաւեր կգտնեն:

Պարզ երևում էր, որ կայսրը վախեցել էր, թէ մի գուցէ փախստականներին տեսնելով՝ Անտիօք քաղաքը պաշտպանող զօրքե-

րըն իրենց սրտի արիութիւնը կորցնեն:

Գեներալ Թովմասն իւր մարդկանց հետ գտնուում էր ուրեմն ազատ երկնքի տակ, բայց երկիրն արդէն ամբողջապէս թշնամիների ձեռքըն էր և ամուր քաղաքներով ու բազմաթիւ զօրքերով շրջապատուած:

Հալածողները պէտք է օձի նման սողային փախստականների յետևից, ձայն չպէտք է հանէին և աշխատէին, որ իրենց գոյութեան նշանն անգամ չցոյց տան թշնամուն: Այժմ նրանք ճանապարհորդում էին աւելի գիշերը, քան թէ ցերեկը: Եօնասի տեղագրական ծանօթութիւնը ճակատագրական հետևանք պիտի ունենար փախստականների համար: Գիշերով, սաստիկ փոթորկի միջոցին նա առաջնորդեց սարակինոսների զօրքերը գէպի Լաօդիցիա և այնքան մօտեցաւ քաղաքին, որ կայծակի լուսով կարելի էր տեսնել պարիսպների վրայի գիշերապահին, մինչդեռ արաբացիք իրանց նիզակների ծայրերը փաթաթեցին շորերով, որպէս զի այդ զէնքի փայլփլիլը չմտնէ իրենց:

Կէս գիշերին նրանք հասան մի խորը հովիտ, որ այնպէս կապեց նրանց ճանապարհը, որ նրանք մթնումը չէին կարող շարու-

նակել իրանց ուղին և ոտիպուած էին այդտեղ հանգիստ առնել:

Կալէզը պառկեց ծառի տակ և քնեց:

Երբ շարունակ արթուն մնացող Եօնասն արեւածագից առաջ զարթեցրեց նրան, նա բարկացաւ, որ խանգարեցին իրեն և ասաց, որ վատ երազ է տեսել: Եւ պատմեց, որ երազում ինքը կռուի մէջն էր, բայց իր սուրը ոչոքի վերք չէր հասցնում և շուշանի ցօղունի նման այս ու այն կողմն էր տատանւում իր ձեռքին:

Սա վատ նշան է:

Եօնասը ծիծաղեց այդ խօսքերի վրայ՝ ասելով. «Երազներն անձրեւային եղանակի նշան են» և հրամայեց բարձրանալ անտառապատ զառիվայրով: Ոչոք այլևս յոյս չունէր փախտականների յետևից հասնելու. նոյն իսկ Կալէզը կորցրել էր յոյսը, բայց նա հրամանատարութիւնը յանձնել էր Եօնասին և քանի որ վերջինս «յառանջ» էր հրամայում, իրենք պէտք է հնազանդուէին:

Արդէն կէսօր էր, երբ սարի գագաթը հասան: Կալէզը, որ անմիջապէս Եօնասի յետևից էր գալիս, երբ նշմարեց իր առաջը տարածուող տեսարանը, ձեռքերը դէպ երկինք բարձրացրեց և ակամայ աղաղակեց. «Ալլա»:

Մի հրաշալի տեսարան ներկայացաւ նրա աչքի առաջ. փառահեղ դաշտավայրը ծածկուած էր տատանուող արմաւենիների ստուերներով, իսկ դաշտի այն կողմը տարածուած էր անհուն երկնքի հետ միախառնուող ծովը: Բայց ամենից հրաշալին այն էր, որ ծովեզրին ծածանուող արմաւենիների տակ տարածուած էին փախստական դամասկոսցիների վրանները:

Այստեղ էին հանգստացել նրանք այդքան չարչարանքով լի օրերից յետոյ և կարծում էին, թէ արդէն ամենաապահով վիճակի մէջ են: Նրանց առաջը ծովն էր, որի վրայ տատանւում էին յունական առագաստանաւերը և ծովերին մօտեցրած մաւոյկները, որպէս զի հէնց որ մակընթացութիւնն սկսուի, փախստականներին իրենց մէջն առնեն: Իսկ նրանց յետևը գտնւում էր անտառապատ լեռնաշղթան, իսկ լեռնաշղթայի միւս կողմն երկու ամբարցած քաղաքներ:

Ո՞վ չէր մտածի, թէ հաճելի կլինի այս արմաւենիների տակ հանգստանալը:

Կալէզը սպասեց, մինչև որ ամբողջ զօրքը հաւաքուեց և յետոյ հրամայեց ամենքին ծունկ չոքել և աղօթել: — Այս Ֆանատիկոս ամբոխն ամեն մի յարձակումից առաջ միշտ աղօթում էր: — Յետոյ իւր մարդկանցը բաժա-

նեց երեք խմբի: Առաջընթացների գլխավոր կարգեց Եօնասին, պահեստի խմբի հրամանատարութիւնն ինքը յանձն առաւ, իսկ Դերարին յանձնարարեց, որ երրորդ խմբով թըշնամու նաւակներին տիրանայ:

Առաջին երկու խմբերը միաժամանակ անտառից դուրս գալով՝ յարձակուեցան անդորր բանակած դամասկոսցիների վրայ: Առաջին երկիւղի միջոցին դրանց մի մասը փախաւ դէպի նաւակները, որպէս զի ծովը մըտնելով փախչեն: Դրանք շուտով նաւակներն ափից արձակեցին և չնայելով տեղատուութեանը՝ դէպի ծովի խորքը գնացին: Այդ բանը տեսնելով կատաղի Դերարը, կռիւների խեղկատակը, իրագործեց նաւերին ձիերով հետեւելու համարձակ գաղափարը — մի միտք, որի նմանը չկայ պատերազմական արուեստի պատմութեան մէջ:

Արաբական պատմագիրները խօսում են Ալլահի այն հրաշքի մասին, որ ծովին հրամայեց՝ յունական նաւակների տակից անյայտանալ և ջրի մակերևութի վրայ փախուստ տուողներին՝ հեծեալների խմբերի ձեռքն ընկնել: Դերարի ձիաւորներն իրանց թամբերի վրայ նստած՝ ձեռք բերին յոյների նաւատորմիդը և չթողին, որ մի նաւ անգամ ագտուուի

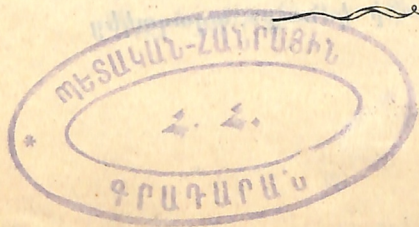
իրանց ձեռքից: Մի ժամից յետոյ վրայ հասած մակընթացութիւնն իւր հետ արիւնոտ դիակներ միայն տարաւ:

Երկրորդ խումբը, Եօնասի հրամանատարութեան ներքոյ, աւելի ծանր վիճակի մէջ էր: Թովմասը և իւր մարդիկն այլևս ժամանակ չգտան իրանց վայր դրած զէնքերը վերցնելու, բայց դրա փոխարէն մի ուրիշ բանի համար ժամանակ ունեցան: Յուսահատութեան կռիւների մէջ ենք գտնում մենք այս սիրուն մտքի կրկնութիւնը:

Երբ պատերազմողները տեսան, որ իրենցից աւելի զօրեղ թշնամուց յարձակման ենթարկուեցան, միատեղ հաւաքուած կանանց, երեխաների և՝ ծերերի շուրջը մի երեւակ շրջան կազմեցին և իրենց գօտիներից կախուած շղթաները կապեցին իրենց կողքին կանգնողների գօտիներից, որպէս զի իրանցից ոչ մէկը չկարողանայ փախչել, այլ ստիպուած լինի հէնց կանգնած տեղն ընկնելու: Այսպէս կանգնած էր այս փոքրիկ խումբը մետաղեայ գօտու նման՝ յարձակուողների դիմաց: Եօնաս բէգը մտածում էր կրկնել այստեղ այն, ինչ որ Աբու Օբայդահն արաւ Դամասկոսի առաջ: Կալէդը նրան լիազօրութիւն էր տուել: «Անձնատուր եղէք և կենդանի կմնաք», աղաղակեց

նա հեռուից: «Անիճեալ լինիս, ուրացող»,
պատասխան ստացաւ նա: «Եւդոկիսիային ինձ
յանձնեցէք», աղաղակեց նա երկրորդ անգամ
և իբրև պատասխան միմիայն մի ձայն հնչեց.
այդ ձայնն իւր սիրուհու խօսքն էր. «Անի-
ճեալ լինիս, ուրացող»:

Այդ ժամանակ կրքից կուրացած սիրա-
հարը կատաղի ցասմամբ յարձակուեց իւր հա-
ւատակիցներին շղթայի վրայ և առաջինն էր,
որ կտրեց այդ շղթան: Յոյներին խուճըր յու-
սահատութիւնից արիւնթեամբ էր կուռում,
բայց այնուամենայնիւ հետզհետէ փոքրանում
էր: Միայն երկու երեք մարդ էին դեռ կրու-
ւում Եւդոկիսիայի շուրջը, բայց դրանք էլ կա-
տաղի սիրահարի ձեռքով գետին գլորուեցան.
կանգուն մնաց միայն գետնեալ Թովմասը: Բայց
ուրացողը նրա մետաղապատ կրծքի վրայով
նոյնպէս ճանապարհ հարթեց գէպի իւր սի-
րուհին—այդ ժամանակ աղջիկն ինքը վերցրեց
իւր հօրեղբօր գետին ընկած սուրը և անձամբ
սկսեց կուռել իւր նախկին նշանածի հետ:
Եօնասը նրա սուրը վայր ձգել տուեց, թռաւ
դէպի նա և գրկեց նրան՝ «իմս» ասելով: Բայց
Եւդոկիսիան գօտիից դուրս հանելով դաշոյնը,
խրեց իւր սիրտը: Եօնաս բէգն այժմ ձեռ-
քին բռնած ունէր իւր կռիւների վարձատ-
րութիւնը—Եւդոկիսիայի զիակը:

1463

20-13

